

В.І. Тернопільська,
кандидат педагогічних наук, докторант
(Національний педагогічний університет, м. Київ)

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ШКОЛЯРА ЯК ОСНОВА ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розкрито питання, пов'язані з особливостями соціального розвитку учнів загальноосвітньої школи.

Державотворчі процеси, які відбуваються в Україні, вимагають від школи створення умов для розвитку соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, якій притаманні почуття власної гідності, повага до прав і свобод, свідоме ставлення до обов'язків громадянина своєї країни, здатність покладати на себе відповідальність за власні дії, бути самодетермінованою особистістю, справжнім режисером власного життя.

Проблема виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи набуває особливої актуальності в умовах розбудови системи національної освіти України, впровадження інноваційних технологій виховання. Провідне значення у цих процесах надається розвитку здатності школярів активно впливати на оточуючий світ і максимально широко реалізувати природний потенціал щодо власного соціально-культурного зростання, формуванню комунікативних умінь, де виховна діяльність відображає соціальну закономірність і нерозривно пов'язана з усіма сторонами життя суспільства.

Метою статті є висвітлення основних тенденцій соціального розвитку особистості як основи виховання соціально-комунікативної культури школярів.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі різноманітні аспекти проблеми соціально-комунікативної культури розглядаються у філософських, соціологічних, культурологічних, психолого-педагогічних дослідженнях: І. Агієнко, О. Асмолов, Г. Андрєєва, Є. Андрущенко, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, А. Волохов, Є. Бондаревська, П. Гальперін, Н. Заверико, І. Зверєва, Н. Зовініченко, І. Іванов, Л. Лембрик, С. Рубінштейн, С. Сарновська, І. Тимченко, В. Кабрін, Я. Коломінський, А. Кребер, К. Клухольн, О. Леонтєв, М. Лукашевич, А. Маслоу, А. Мацумото, А. Мудрик, Ж. Піаже, А. Петровський, Д. Фельдштейн, О. Франкл та ін.

Соціально-комунікативну культуру ми розуміємо як інтегральне особистісне утворення школяра, що характеризує засвоєння ним норм, цінностей, моделей поведінки, прийнятих у соціумі, та забезпечує можливість здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адаптацію і самореалізацію його особистості в сучасному суспільстві.

У науковій літературі проблема соціального розвитку не знайшла ґрунтового, всебічного висвітлення. Більшість учених досліджували окремі аспекти цього питання, зокрема: дослідження соціального становлення людини як вищої форми саморозвитку матерії (Я. Коломінський, В. Мухіна, А. Петровський, О. Скларов, А. Фельдштейн); еволюційне перетворення генетично закладеної соціальної програми розвитку (М. Дубінін, Р. Немов, Ю. Сичов); поєднання соціального і біологічного в структурі особистості (Л. Аксьонова, О. Кононко, В. Пісоцький, К. Платонов); соціальність індивіда в умовах макро- та мікросередовища (Л. Виготський, Р. Мустаєва, В. Слуцький, Н. Яценко); обґрунтування ролі соціальних позицій особи в системі сучасного суспільства (Л. Буєва, О. Леонтєв, П. Лямцев, І. Фадєєва).

Також вивчення та аналіз літературних джерел виявив недостатнє відображення питання соціального розвитку та відсутність наукового обґрунтування тенденцій і напрямів проходження цього процесу.

У психологічній науці поняття соціального розвитку людини означає розвиток її особистості і психіки в процесі налагодження різноманітних соціальних відносин.

Зокрема, відповідно до сучасних наукових уявлень соціальний розвиток людини окреслюється в наступних напрямках: розвиток особистості як установлення та інтеріоризація системи відносин із людьми і явищами оточуючої дійсності; інтелектуальний розвиток як динаміка психічних новоутворень, пов'язаних із засвоєнням, перетворенням і функціонуванням різних знакових систем; творчий розвиток як формування здатності до створення нового, нестандартного, оригінального; вольовий розвиток як здатність до цілеспрямованої і результативної дії, здатність переборювати перепони на основі саморегуляції і стійкості особистості.

Також розвиток особистості полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу. Тобто це є шлях самопізнання і самоусвідомлення. Психічний розвиток тільки тоді стає розвитком особистості, коли він починає являти собою рефлексію людиною власного досвіду. З цього моменту людина сама визначає напрями власного розвитку, контролює його і несе за нього відповідальність. У сучасній психології це називають саморозвитком [1: 24-25].

С. Рубінштейн зазначає, що справжній особистісний розвиток здійснюється виключно у площині активної діяльності взаємодії людини з оточуючим світом. Індивід розвивається, не занурюючись у себе і втікаючи від світу, а, навпаки, активно взаємодіючи зі світом, з іншими людьми [2: 255-285].

Соціальний розвиток розглядається за віковими стадіями. Кожна стадія соціального розвитку характеризується формуванням визначеної групи особистісних якостей, пов'язаних із віковою сензитивністю. Кожний вік сенситивний для розвитку конкретних психічних новоутворень особистості і, відповідно, для сприйняття зовнішніх впливів.

Зокрема, за А. Петровським, дорога до зрілості проходить мікрофази дитинства (в основному, адаптація особистості), отрочество (в основному, індивідуалізація особистості) і юності, яка веде до інтеграції особистості в суспільстві.

Особливий етап соціального розвитку особистості починається з її приходом у школу. Провідною діяльністю в цей період виступає навчальна діяльність. Психологи і педагоги розглядають перший період

шкільного навчання, як найбільш важливий для розвитку таких соціальних якостей, як працелюбність, працездатність, почуття обов'язку і відповідальності. Якщо шкільна соціалізація проходить успішно, то у дитини розвивається впевненість у власних силах і прагнення до досягнення успіху, що супроводжується адекватною самооцінкою. В початковій школі дитина займає соціальну позицію в системі формальних і неформальних відносин серед ровесників. Поступово формується власний, відносно стійкий соціометричний статус, який згодом може бути перенесений і в інші соціальні групи. Потрібно відзначити, що саме в цьому віці формуються також вольові механізми соціальної регуляції поведінки. Цей період є сенситивним для розвитку волі. Для успішного соціального розвитку важливо, щоб дитина змогла досягти успіху в якій-небудь діяльності [3: 74-76].

Отже, молодший шкільний вік є сенситивним: для формування мотивів учіння, розвитку стійких пізнавальних потреб та інтересів; розвитку продуктивних прийомів і навичок навчальної діяльності, "уміння вчитися"; розкриття індивідуальних особливостей і здібностей; розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції; становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності у відношенні до себе та оточуючих; засвоєння соціальних норм, морального розвитку; розвитку навичок спілкування з ровесниками, встановлення міцних дружніх контактів [4: 204].

У цілому, молодший шкільний вік можна розглядати як унікальний період соціального розвитку людини, під час якого складається цілий комплекс індивідуальних особливостей, що визначає можливість багатьох видів активності людини в суспільстві.

З 10-11 років починається новий соціальний етап життя людини, який називається підлітковим. Головний соціальний зміст розвитку людини в цьому віці пов'язаний з процесами статевої ідентифікації і засвоєння різноманітних соціальних ролей. Цей період найбільш сенситивний для розвитку соціальних здібностей людини, які реалізуються через спілкування з ровесниками [3: 77-78].

Важливими рисами підлітка є прагнення до спілкування з ровесниками і виникнення в поведінці ознак, які свідчать про прагнення ствердити свою самостійність, незалежність, особистісну автономію.

Референтні групи підлітків виступають значимим соціальним фактором у розвитку кожного індивіда. Провідна діяльність людини в цьому віці – спілкування. У спілкуванні школярі знаходять максимальні можливості формування здібностей.

Центральним особистісним новоутворенням цього періоду є становлення нового рівня самосвідомості, Я – концепції. Отроцтво характеризується перш за все підвищенням значимості Я – концепції, системи уявлень про себе, формування самооцінки на основі перших спроб самоаналізу, порівняння себе з іншими. Важливою стороною самосвідомості підлітка виступає також потреба у самоствердженні. Генезис цього феномена отримав обґрунтування у роботах Л. Божович, яка розглядала самоствердження як одну з важливих мотиваційних ліній цього віку.

Самоствердження – це закономірно виникаючий атрибут соціалізації підлітка, що виявляється в спрямованості його особистості на виділення і реалізацію своєї "самості" (унікальності) в системі соціальних зв'язків. Постійні взаємодії з однолітками породжують у підлітка прагнення зайняти гідне місце серед них, самоствердитися [5: 225].

Головні мотиви цього вікового періоду пов'язані з активним прагненням до саморозвитку. Це і самовираження, і самопізнання, і самовиховання. Самовиховання стає можливим у перехідному віці завдяки тому, що у підлітка розвивається саморегуляція. Таким чином, у процесі пошуків свого "Я" (цінностей, ідеалів, поглядів), набуття ідентичності, самоствердження і саморозвитку у підлітків на рівні самосвідомості коригується система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів "Я", "Я – концепція".

Підліткам притаманна висока сенситивність до опанування системою прав і обов'язків. Більшість із них зорієнтована на розвиток почуття відповідальності за себе та інших. У цей період відбувається інтенсивний розвиток особистості у двох напрямках: 1) прагнення до засвоєння й оволодіння діапазоном соціального простору (від підліткових груп до життя в країні та за її межами); 2) прагнення до особистісної рефлексії на свій внутрішній інтимний світ (через автономію від близьких) [5: 228-231].

Особливості психічного розвитку в ранній юності багато в чому пов'язані зі специфікою соціальної ситуації розвитку, сутність якої полягає в тому, що суспільство ставить перед молодими людьми життєво важливе завдання здійснити професійне самовизначення. Головним новоутворенням ранньої юності є готовність до особистісного і життєвого самовизначення [4: 375].

Характерною рисою ранньої юності є формування життєвих планів, які виникають, з одного боку, як результат узагальнення цілей, які ставить перед собою особистість, як наслідок побудови "піраміди" її мотивів, постановки ціннісних орієнтацій, а з іншого – як результат конкретизації цілей і мотивів [6: 203].

Життєві плани пов'язані з прагненням старшокласників зайняти визначене соціальне становище в суспільстві, яке дозволить їм задовольнити потребу самореалізуватися. Соціальне становище, у свою чергу, обумовлює спосіб життя людини, її поведінку, дії, вчинки. Тому життєві плани молоді визначають їх поведінкові орієнтації [7: 76-77].

Проте у старшому шкільному віці виявляється суперечність між потребою у формуванні життєвої перспективи та недостатньою самостійністю і готовністю до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх життєвих планів. У ранній юності відбуваються зміни в мотивації, зокрема, в потребах, інтересах. Деякі потреби виникають вперше або змінюються. Реалізація основних потреб цього віку призводить до відносної стабілізації особистості, формування "Я – концепції", світогляду. Отже, основними завданнями соціального розвитку в ранній юності можна виділити наступні: 1) набуття почуття особистісної totoжності і цілісності (ідентичності); 2) набуття психосексуальної ідентичності – усвідомлення і самовідчуття себе як достойного представника протилежної статі; 3) професійне самовизначення – самостійне і незалежне визначення життєвих

цілей і вибір майбутньої професії; 4) розвиток готовності до життєвого самовизначення, що означає достатній рівень розвитку ціннісних уявлень, вольової сфери, самостійності і відповідальності [4: 372].

Важливою умовою соціального розвитку є побудова педагогічного процесу відповідно до провідної діяльності, оскільки відомо, що саме в ній відбуваються найбільш значимі зміни особистості. Разом з тим сучасна шкільна практика враховує цей принцип лише у молодшому шкільному віці. Процес спілкування з учнями будується так, ніби у підлітковому та ранньому юнацькому віці навчальна діяльність залишається провідною. І як наслідок – впливи вчителів, вихователів весь час ідуть "мимо" особистості учня, у зв'язку з чим втрачається значний потенціал дійсно керованого розвитку особистості.

Отже, досліджуючи сутність та особливості соціального розвитку, ми з'ясували, що він являє собою соціально обумовлений процес розгортання людського організму в онтогенезі і становлення його як особистості. Це процес засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин, у які він включений. Він проходить за певних умов, в оточенні конкретних предметів матеріальної, духовної культури, пов'язаний із віковою сенситивністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Папуча М.В., Кричковський Т.Д. Особистість: розвиток, соціалізація, виховання. – Ніжин: Ред.-видавн. відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2001. – 147 с.
2. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. – В кн.: Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – 473 с.
3. Андрущенко Е. Социальная психология. Учебн. пособие для студентов высш. пед. учебн. заведений / Под ред. В.И. Сластенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2000. – 264 с.
4. Дубровина И.В. Практическая психология образования: Учебник для студентов высших и средних специальных учебных заведений / Под ред. И.В. Дубровиной 2-е издание. – М.: ТЦ "Сфера", 1998. – 528 с.
5. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Кон И.С. Психология ранней юности. Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Головатый Н.Ф. Социология молодежи. Курс лекций. – К.: МАУП, 1999. – 223 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.11.2005 р.

Тернопольская В.И. Социальное развитие школьника как основание воспитания социально-коммуникативной культуры.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями социального развития учеников общеобразовательной школы.

Ternopolskaya V.I. Social Development of a Pupil as a Basis for Cultivating Sociocommunicative Culture.

The article considers the peculiarities of pupils' social development in comprehensive schools.